

Ks. BOGDAN W. MATYSIAK
WYDZIAŁ TEOLÓGICZNY UWM
OLSZTYN

ŚWIĘTO *PÛRÎM* ZNAKIEM OCALENIA LUDU JHWH

WSTĘP. 1. NAZWA ŚWIĘTA. 2. TŁO HISTORYCZNO-LITERACKIE I GENEZA ŚWIĘTA. 3. PRZEBIEG ŚWIĘTA. 4. AKTUALIZACJA ŚWIĘTA *PURIM*. ZAKOŃCZENIE.

WSTĘP

W styczniu 2005 roku obchodzono uroczyste, przede wszystkim w Polsce, 60-tą rocznicę wyzwolenia obozu koncentracyjnego Auschwitz i zakończenia bestialskiej zbrodni dokonywanej na narodzie żydowskim. Z niezrozumiałą i niepojętą nienawiścią prowadzącą do całkowitego wyniszczenia naród ów musiał zmagać się nie tylko w „światłym” XX wieku, lecz także niejednokrotnie wcześniej w ciągu całej swej historii, począwszy od starożytności. O jednej z takich prób unicestwienia ludu JHWH opowiada Święto *Purim*, które wskazuje na uratowanie go od zagłady fizycznej, od eksterminacji. Od innych świąt izraelskich *Purim* różni się przede wszystkim swą genezą. Większość bowiem świąt posiada mocne zakotwiczenie w historii Izraela i jest dobrze udokumentowana. Dla święta *Purim* próżno byłoby jednak szukać solidnych podstaw historycznych, a nawet biblijnych. W Biblii tylko dwa wiersze (Est 9,19.22) mówią o wzajemnym obdarowywaniu się podarkami z żywności. Obchodzone było ono przez dwa dni: 14. i 15. dnia miesiąca *'adar* (luty/marzec).

1. NAZWA ŚWIĘTA

Nazwę omawianego święta zwyczajowo wyprowadza się z akkadyjskiego słowa *puru*, od którego pochodzi hebrajski termin *pûr* (lm. *pûrîm*) („los, przeznaczenie”). *Księga Estery* ten termin oddaje przez *gôral* (Est 3,7; 9,24.26). W LXX natomiast przetłumaczono słowo *pûr* przez *φρουραι* – „czuwanie, opieka”, które bez wątplenia nawiązuje do działania Opatrzności Bożej. Tłumaczenie tego rodzaju opiera się zapewne na Est 10,3g, gdzie jest mowa o dwóch losach: jeden był przeznaczony „dla ludu Bożego”, drugi zaś – „dla narodów pogańskich”. Być może także na tej podstawie można wyjaśnić liczbę mnogą zawierającą się w nazwie święta – „Purim”.

Mimo że tradycyjnie termin *pûr* tłumaczy się przez „los”, to dokładne wyjaśnienie badanego słowa napotyka pewne trudności, bowiem ani w języku perskim, ani w języku babilońskim nie występuje ono w znaczeniu „los”. Tym terenem, na którym należy szukać jego wyjaśnienia, jest Mezopotamia, gdyż tam zapytywano bogów

o przyszłość m.in. przez rzucanie losów¹. Po zdobyciu dawnych terenów będących pod wpływami Babilonii zwyczaj ten przejęli zapewne Persowie, którzy wręcz lubowali się w szukaniu rozstrzygnięć lub podejmowaniu decyzji przez zapytywanie wyroczni.

Odnosząc się do tego zwyczaju wielu uczonych starało się znaleźć dokładne znaczenie słowa *pûr* w języku perskim. Jedni, nawiązując do rytuału rzucania losów sądzili, że kryje się pod nim jakiś instrument używany przez perskich wróżbitów, którym podrzucano i który, w zależności od przybranej pozycji, dawał odpowiedź na „tak” lub „nie”. Inni dostrzegali podobieństwo brzmieniowe między hebrajskim *pûr* a perskim *para* – „część, cząstka”. Jeszcze inni hebrajskie słowo starali się wyprowadzić z asyryjskiego *bûru*, *pûru* – „kamyk, kostka” lub od babilońskiego *pûchrû* – „zgromadzenie, zebranie”, nawiązując tym samym do zgromadzenia bogów, mającego miejsce w dniu babilońskiego święta Nowego Roku. Rzucano wówczas losy, chcąc zapytać bogów o przyszłość. Szukano także źródłosłowa hebrajskiego terminu w języku starobaktryjskim, gdzie występuje wyraz *frawi* – „powodzenie, przeznaczenie, los”. Żadne jednak z tych poszukiwań nie dało zadowalającego rezultatu². Najbardziej prawdopodobną jest zapewne hipoteza J. Goettsbergera, który wyprowadzał hebrajski *pûr* z asyryjskiego *pûru*. To ostatnie słowo niewątpliwie zostało przejęte także przez Persów do ich języka³. Również inny autorytet biblijny, Roland de Vaux, umiejscawia początki hebrajskiego słowa w starożytnej Asyrii, gdzie tamtejszy termin oznaczał „los, przeznaczenie”⁴. Zatem, na podstawie badań językowych można potwierdzić, że święto *Purim* związane było z rzucaniem losów, w wyniku czego jeden z bohaterów opowieści biblijnej, Haman, został odrzucony i skazany, Żydzi zaś zostali wybawieni od grożącej im zguby.

2. TŁO HISTORYCZNO-LITERACKIE I GENEZA ŚWIĘTA

Aby poznać źródła święta *Purim* należy sięgnąć przede wszystkim do tekstu *Księgi Estery*, z którą ono się łączy i na podstawie której można odtworzyć historyczny kontekst święta. Literacką bohaterką księgi jest młoda Żydówka przebywająca na dworze króla perskiego Aswerusa (Kserkses, 485-465 r. przed Chr.), która w wyniku nieposłuszeństwa pierwszej jego żony, Waszti, została królową (1,1-2,18). Wkrótce potem żądny władzy i majątków żydowskich dworski dostojnik Haman wskutek mataczenia uzyskał od króla dekret pozwalający na zagładę Żydów i na zagarnięcie ich mienia w całym państwie perskim (3,1-13). W tym czasie też rzucano losy (*pûr*), by wyznaczyć dzień zagłady Żydów; przypadł on na 14. *'adar*. Mardocheusz, stryj Estery, powiadomił królową o nadchodzącej zagładzie narodu (4,1-4), ta zaś postanowiła wstawić się za swymi pobratymcami u władcy. Nakazała więc post, by uzyskać dostęp do króla i by audycja przebiegła pomyślnie (4,15-17). Dzięki życzliwości, jaką się cieszyła Estera u króla, otrzymała dekret anulujący eksterminację Żydów oraz przyrzeczenie ukarania Hamana (7,1-10). W ten sposób człowiek, który szykował zagładę narodu, sam poniósł haniebną śmierć, Żydzi zaś wzięli odwet na swych wrogach. Na skutek odmiany losu dzień zagłady Żydów stał się odtąd radosnym świętem ich ocalenia.

Wzmianki o tym późno wprowadzonym do judaizmu święcie znajdują się tylko w Est 3,7 i 9,20-32. Pierwsza jednostka literacka pragnie ukazać ogrom tragedii oraz niesprawiedliwości, jakie groziły narodowi żydowskiemu. Jego wróg – wspomniany

¹ O tym i innych sposobach zapytywania wyroczni zob. B. Meissner, *Babylonier und Assyrer*, Heidelberg 1925, s. 242-282.

² S. Grzybek, *Księga Estery*, Poznań 1963, s.169.

³ *Einleitung in das Alte Testament*, Freiburg i.Br. 1928, s.192.

⁴ R. de Vaux, *Das Alte Testament und seine Lebensordnungen II*, Freiburg-Basel-Wien 1960, s. 378.

Haman – zarzucił arogancko, że prawa Żydów są „inne niż każdego innego narodu” (w. 8). Chodziło tu zapewne o Torę, niepodważalną świętość dla wszystkich Żydów, której prawodawcą jest sam Bóg. Innym zarzutem Hamana było stwierdzenie, że Żydzi „praw króla nie wykonują” (3,8). Absurdalność zarzutów Hamana widać bardzo wyraźnie na tle tradycyjnej tolerancji religijnej perskich królów. Zaplanowana zatem przez nieprzejednanego wroga Żydów kara wyniszczenia całego narodu nie jest w ogóle adekwatna do wymyślonych oskarżeń.

Kontekstem szerszym przedstawionego fragmentu *Księgi Estery* jest 3,1-15, gdzie opisane zostało dojście Hamana do władzy, jego plan wyniszczenia Żydów oraz ukazane wyżej opowiadanie o oskarżeniach Żydów przedstawionych królowi. Przewrotność Hamana polegała dodatkowo na tym, że, doszedłszy do władzy, domagał się od wszystkich podwładnych, by jemu oddawali pokłon (3,2a). Stryj zaś Estery, bogobojny Mardocheusz, sprzeciwił się temu żądaniu, wskutek czego Haman postanowił wymusić na królu zagładę Żydów (3,2b-6). Oryginalny tekst hebrajski kończy się na w. 15. Istniejące natomiast dwie wersje greckie tekstu (LXX i Lukian) posiadają sześć dodatkowych fragmentów, jednym z których jest dekret Hamana przeciwko Żydom oznaczony jako 13a-13g⁵. Interesująca nas perykopa znajduje się w centrum kontekstu w wersji masoreckiej a także greckiej.

Tekst kolejny w Est mówiący o święcie *Purim* zawiera się w 9,20-32 i stanowi w nim centralny temat. Jego kontekstem szerszym jest natomiast 8,1-10,3, który można zatytułować ogólnie „ocalenie Żydów”. Mimo knowań Hamana, król, dzięki planowi lojalnego wobec niego Mardocheusza, wydaje dekret ocalający Żydów od całkowitej zagłady. Na rozkaz więc króla Mardocheuszowi zostają przywrócone honor i poprzednie stanowisko (8,15), a Haman zostaje za karę powieszony (7,9-10). Ramami całości są dwa opowiadania o przywróceniu do łask i o wyniesieniu Mardocheusza (8,1-6; 10,1-3). Obejmują one przekaz o dekreście rehabilitującym Żydów (8,7-17),⁶ odwiecie na dotychczasowych prześladowcach (9,1-19) i interesujące nas opowiadanie o ustanowieniu święta *Purim*.

W jednostce tej znajdują się pomniejsze tematy, które bez wyjątku nawiązują do święta. Wiersze 20-23 oraz w. 29-32 stanowią rami jednostki literackiej. Wiersze 2-23 wspominają o liście, jaki Mardocheusz wysłał do „wszystkich Żydów, którzy byli we wszystkich państwach króla Aswerusa, blisko i daleko” (w. 20). W liście zaleca się obchodzić dzień „uwolnienia się od nieprzyjaciół” (w. 22) i ma to być czas radosny. Ostatnie zaś wersety opowiadania ponownie mówią o liście, który tym razem napisała również królowa Estera, by swym autorytetem potwierdzić wprowadzenie święta. Odtąd zwyczaj jego obchodzenia miał obowiązywać jako prawo (w. 29).

Wiersze 24-26a jednoznacznie wskazują na święto *Purim* i podają przyczynę jego wprowadzenia. W tekście hebrajskim występuje ciekawa gra słów nawiązująca do Hamana – wroga Żydów. Autor tekstu użył czasownika *hamam* na oznaczenie „przerazenia, wyniszczenia, usunięcia” (w. 24). Chodziło o wskazanie, że samo imię „Haman” niesie ze sobą przerazenie i zniszczenie.

W obu listach podano także ogólnie, jaki charakter ma przybrać święto *Purim*. Przede wszystkim powinna cechować je radość i wesele wyrażane we wspólnym uctowaniu. Obok tego ustalono także post i lamentowanie, które miały przypominać tragiczne chwile. Te aspekty święta *Purim* stawiają je już z góry w jednym rzędzie z dawnymi świętami izraelskimi. Przykładem może być Święto Namiotów, które poprzedzone było szczególnym postem związanym z wielkim Dniem Pojednania.

⁵ Szerzej o wersjach tekstu Est i ich wieku *Neues Bibel-Lexikon*, t. IV, red. M. Görg, B. Lang, Zürich 1991, kol. 603-606.

⁶ Tekst dekretu znajduje się w wersji greckiej i oznacza się go jako 8,12a-x.

W aspekcie autorytetu przerzucony został również pomost do Święta Przaśników, które poprzedzało obchodzoną w powadze Paschę⁷.

Od czasów napisania *Księgi Estery* aż do epoki machabejskiej nigdzie nie spotyka się wzmianki o święcie *Purim*. Do końca III w. przed Chr. Żydzi palestyńscy z oporem przyjmowali je twierdząc, że zbyt mocno i wyraźnie wykazuje związki z pogaństwem. Dopiero w czasach odnowienia machabejskiego zakorzeniło się ono już na dobre wśród Żydów (zob. 2 Mch 15,36).

Warto jednak postawić pytanie, czy święto *Purim* posiada historyczne podstawy, czy nie jest to może pobożna legenda, chcąca, na bazie zmyślonych faktów, usprawiedliwić wprowadzenia do liturgicznego kalendarza żydowskiego jeszcze jednego święta? Abstrahując od wartości historycznych Est⁸, początków święta należy niewątpliwie szukać w diasporze żydowskiej przebywającej na terenie starożytnej Persji. Być może zaistniały niegdyś w kolonii żydowskiej okoliczności przedstawione w Est, choć w kronikach perskich nie znajduje się o tym żadnej wzmianki⁹.

Bliższe przyjrzenie się tekstowi Est prowadzi do jednoznacznego wniosku, że wzmianki o święcie *Purim* są w niej bardzo skąpe (3,7; 9,20-32) i nie harmonizują z całością opowiadania. Np. Haman nie otrzymał jeszcze od króla dekretu pozwalającego na zagładę Żydów, a już rzuca los, by wyznaczyć datę zemsty. Druga wzmianka o święcie również jest chaotyczna: najpierw Mardocheusz wydaje polecenie świętowania dnia ocalenia (9,21), potem zaś pisze drugi list, w którym jest mowa o poście i pokucie, związanych z samym świętem. Prawdopodobnie wiersze nawiązujące do *Purim* są późniejszym uzupełnieniem, mającym na celu rozpropagowanie święta oraz przeprowadzenie legitymacji nazwy, która ma przecież pogańskie pochodzenie¹⁰.

Nie można jednak przy tym twierdzić, że święto *Purim* oparte jest wyłącznie na legendarnych motywach. Nie podlega bowiem wątpliwości zwycięstwo Żydów nad wrogami w czasach perskich, co zostało ujęte w epicki sposób w *Księdze Estery*. Pozostaje przy tym nierozstrzygnięte, czy omawiane święto powstało bezpośrednio po zwycięstwie nad Persami, czy ustanowiono je znacznie później. Prawdopodobnie należy przychylić się do drugiej opinii, gdyż warunki życia w diasporze nie sprzyjały ogólnonarodowemu obchodzeniu święta. Nie wyklucza się zatem, że dopiero w czasach prześladowania Żydów przez Seleucydów przypomniano dawne zwycięstwo nad wrogami i ocalenie od zagłady narodowej. Celem tego zaś było dodanie odwagi i wlanie otuchy w ciężkich czasach nowego zagrożenia. Tak więc czasy machabejskie byłyby czasem powszechnego uznania święta za obowiązujące¹¹.

Nazwa święta wskazuje, że różni się ono od innych świąt wpisanych w izraelski kalendarz liturgiczny. Również jego charakter jest odmienny od pozostałych świąt żydowskich. Przede wszystkim powstało ono z dala od Palestyny, na obcej ziemi, kiedy ówczesni Żydzi rozproszeni byli w diasporze na Wschodzie. Także w samej liturgii święta *Purim* dostrzec można elementy, które nie wskazują na judaistyczne pochodzenie, lecz są podobne do niektórych radosnych świąt babilońskich, perskich, a nawet greckich. Zadziwiające jest, że w żydowskim święcie *Purim* nie ma żadnego wskazania

⁷ W. Dommershausen, *Ester*, Würzburg 1980, s. 47.

⁸ Zob. R. Rubinkiewicz, *Estery Księga*, w: *Encyklopedia Katolicka KUL*, t. IV, Lublin 1983, kol. 1140n.

⁹ P. van Imschoot, *Théologie de l'Ancien Testament II*, Paris-Tournai 1954, s. 193.

¹⁰ R. de Vaux, *Das Alte Testament und seine Lebensordnungen II*, dz. cyt., s. 378. W. Dommershausen, twierdzi natomiast, że Est od początku swą treścią ukierunkowana jest na święto *Purim*, które było świętem radosnym. Wskazują na to liczne zwroty oraz opisy uczty, przyjęć, radości i świątecznej atmosfery. Zob. W. Dommershausen, *Ester*, dz. cyt., s.6n

¹¹ S. Grzybek, *Księga Estery*, dz. cyt., s. 168.

na Boga, które zawierałoby jakieś pierwiastki kultowo-religijne¹². Można przeto zaryzykować twierdzenie, że omawiane święto jest pochodzenia świeckiego tym bardziej, że *Księga Estery*, która stara się je legitymować, nie jest księgą historyczną w ścisłym tego słowa znaczeniu. *Purim* nie sięga także do uprzednich wydarzeń historycznych, które dotyczyły Izraela.

Na tej podstawie szereg egzegetów wysunęło wiele hipotez, starających się wyjaśnić pochodzenie święta. Najpierw starano się je wyprowadzić ze środowiska mezopotamskiego, konkretnie babilońskiego, nadając świętu interpretację mitologiczną. Według niej zatem główni bohaterowie Est – Mardocheusz i Estera – byłiby boską parą Mardukiem i Isztar, kolejna para z Est – Haman i Waszti – ucieleśnialiby z kolei parę bóstw elamickich o imionach Uman i Maszti, narracja zaś księgi biblijnej opowiadałaby o zwycięstwie nieznanego nam bliżej z imienia boga światła nad bogiem ciemności. Nawiązywałaby do tego ilość dni panowania królowej Waszti – 124, które oznaczałyby zimę, po której następuje wiosna i dojście Estery do władzy. Niemniej jednak, po dokładniejszym przyjrzeniu się świętu babilońskiemu, nie znajdzie się niczego, co mogłoby stanowić podstawy dla hebrajskiego *Purim*¹³.

Starano się także powiązać święto z tzw. „Rzezią Magów”, o której opowiedział w swej „Historii” (III, 68-79) grecki dziejopis Herodot (ok. 484-425 r. przed Chr.). Po śmierci założyciela państwa perskiego, Kambyzesa (ok. 600-559 r. przed Chr.), pewien mag¹⁴, imieniem Gaumata, pragnął przejąć władzę, podając się za zamordowanego brata Kambyzesa-Smerdisa. Uzurpator został jednak szybko zdemaskowany i zamordowany przez prawowitego następcę tronu, Dariusza, a gniew szerokich mas społeczeństwa obrócił się przeciw wszystkim magom w państwie. Pamięć o tych wydarzeniach była w późniejszym czasie uroczyste obchodzona w państwie perskim jako wielkie święto¹⁵.

Jest przy tym prawdopodobne, że przekazane w *Księdze Estery* zdarzenia nawiązują do przedstawionych wypadków w państwie perskim, kiedy także i Żydom mogło zagrażać pewne niebezpieczeństwo. Widoczny perski koloryt opowiadania oraz zgodność ze zwyczajami panującymi na dworze w Suzie nie mówią jednoznacznie o czasie powstania święta i jego konkretnych korzeniach, lecz jeszcze raz potwierdzają jego pochodzenie z terenów szeroko rozumianej Mezopotamii¹⁶.

W trakcie badań nad pochodzeniem święta wysunięto także bardziej egzotyczne hipotezy, usiłując powiązać je ze świętami pochodzącymi z kręgu kultury greckiej. Według takiej hipotezy żydowskie święto *Purim* byłoby zwykłym przyswojeniem greckiego święta picia wina – *πιθοιγία*. Grecy obchodzili je w połowie lutego, czyli mniej więcej w tym samym czasie, co Żydzi swoje święto *Purim*. Również hebrajskie słowo *pûrah* („tłocznia, kadź”) byłoby, według tej hipotezy, podstawą nazwy „purim”. W czasie greckiego święta, które trwało trzy dni, otwierano beczki z młodym winem, tańczo-

¹² Tamże, s. 169n.

¹³ R. de Vaux, *Das Alte Testament und seine Lebensordnungen II*, dz. cyt., s. 379.

¹⁴ Według starożytnych przekazów magowie wywodzili się z Medii i należeli do warstwy kapłańskiej. Zajmowali się wyjaśnianiem snów i znaków, uchodząc za uczonych ówczesnych czasów. Zob. *Neues Bibel-Lexikon*, t. X, red. M. Görg, B. Lang, Zürich 1998, kol. 685n; *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, t. IV, red. G. Kittel, G. Friedrich, Stuttgart 1942, s. 360-363 oraz liczne komentarze do Mt 2,1.

¹⁵ Historyczną ocenę tych wydarzeń zob. J. Wiesehöfer, *Das antike Persien*, Düsseldorf-Zürich 1998, s. 21n.

¹⁶ Zob. S. Szymik, *Żydowskie święta późniejsze*, w: *Życie religijne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1999, s. 342n.

no i śpiewano radosne pieśni. Posyłano także wzajemnie podarki, zwłaszcza beczułki i butelki z winem¹⁷.

Przedstawiona hipoteza jest jednak nie do przyjęcia, ponieważ święto to zostało wprowadzone wśród Greków dopiero w czasach Ptolemeusza IV Filopatora (240-204 r. przed Chr.), kiedy święto *Purim* było już zdomowione wśród Żydów. Nadto święto młodego wina Grecy obchodzili niewątpliwie jesienią, kiedy rozpoczynano winobranie, *Purim* zaś świętowano wczesną wiosną. Nie ma także nie tylko jednoznacznych, ale choćby dalekich związków opowiadania w Est z przekazami mówiącymi o święcie greckim¹⁸.

Na podstawie przedstawionych hipotez można powiedzieć, że początków żydowskiego święta *Purim* należy niewątpliwie szukać w środowisku mezopotamskim. Dokładniej zaś, chodziłoby o czasy perskie oraz silną i liczną diasporę żydowską, która przebywała w mieście Suzie – stolicy państwa perskiego – oraz w jej okolicach. Nic zatem dziwnego, że samo święto nabrało lokalnego, perskiego kolorytu, chociażby radosny, wręcz karnawałowy sposób jego obchodzenia. Nadto bardzo swobodne obchodzenie *Purim* częściowo zrodziło się z perskich zwyczajów ludowych, częściowo zaś jest rezultatem rozluźnienia obyczajów, co było charakterystyczne dla czasów grecko-rzymskich w Palestynie i poza nią¹⁹.

3. PRZEBIEG ŚWIĘTA

O celebracji *Purim* najwięcej wiadomości pochodzi dopiero z epoki rabinackiej, a więc z czasów znacznie późniejszych niż jego powstanie. Pierwotnie święto *Purim* było uroczystością bardziej świecką, rodzinną niż religijną. Dopiero na terenie Palestyny w czasach rabinackich wprowadzono do synagogi czytanie fragmentów z *Księgi Estery* lub całej księgi (często nazywanej tylko jako *m^egillah*). Każdorazowa lektura poprzedzona była trzykrotnym krótkim błogosławieństwem, z których jedno brzmiało: „Błogosławiony jesteś TY, JHWH, Boże nasz, Królu świata, któryś uczynił cuda naszym ojcom w owych dniach, w tym czasie”²⁰.

W przeddzień święta, 13. dnia miesiąca *'adar*, wierni powinni pościć przez cały dzień, co jest nazywane „postem Estery” (*ta'anit 'es^eter*). Był on ustanowiony na wspomnienie postu bohaterki opowiadania, która podjęła się tego wyrzeczenia, zanim poszła przed oblicze króla Kserksesa. Jednocześnie upamiętniał on post wszystkich Żydów z Suzy (zob. Est 4,16). Według nauki rabinów, ów post mieliby wprowadzić bliżej nieznani prorocy. Kto zaś nie przestrzega nakazanego postu, nie ma prawa niczego spożywać przed czytaniem *Księgi Estery*²¹. Wieczorem zapalano w domach lampy i udawano się do synagogi na nabożeństwo.

Dwa kolejne dni świąteczne przepełnione były radością i odpoczynkiem, chociaż nie istniał oficjalnie żaden zakaz pracy. Przed południem odbywało się w synagodze nabożeństwo z uroczystym czytaniem *Księgi Estery*. Wśród wielu rabinackich przepisów dotyczących sposobu odczytywania „Zwoju” istnieje jeden, mówiący, że lektor nie powinien go czytać ze zwiniętego zwoju, lecz najpierw ma go rozwinąć i złożyć we dwie części. Ma to przypominać swym wyglądem list i tak też tradycyjnie jest

¹⁷ H. Graetz, *Der historische Hintergrund des Buches Esther*, Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums 35(1886), s. 425-427.

¹⁸ Dokładnie o tej i szeregu innych hipotez zob. S. Grzybek, *Księga Estery*, dz. cyt., s. 171-174 oraz V. Christian, *Zur Herkunft des Purim-Festes*, w: *Alttestamentliche Studien*, red. H. Junker, J. Botterweck, Bonn 1950, s. 33-37.

¹⁹ S. Grzybek, *Księga Estery*, dz. cyt., s. 174.

²⁰ Tekst za M. Tomal, *Jak modlą się Żydzi. Antologia modlitw*, Warszawa 2000, s. 147.

²¹ M. Stern, *Gelebte jüdische Feste. Erinnern-Feiern-Erzählen*, Gütersloh 1999, s. 158n.

egzemplarz Est w synagodze nazywany: „list Purim”. Podczas czytania zdania: „A tej nocy odbiegł sen króla” (Est 6,1) lektor podnosi głos, ponieważ był to początek ocalenia Żydów z pogromu. Natomiast przy słowach „tego listu” (Est 9,26) potrząsał energicznie pismem, jakby dawał do zrozumienia, że chodzi o ten konkretny list, zawierający posłannictwo o ocaleniu.

Także przebywający w synagodze uczestnicy liturgii mieli swój aktywny udział w trakcie czytania zwoju Est. Recytowali głośno cztery wiersze z księgi, które wymieniały Mardocheusza jako jednego ze sprawców ocalenia (2,5; 8,15.16; 10,3). Imiona dziesięciu synów Hamana, dręczyciela Żydów, oraz słowo „dziesięć” (9,7-10) lektor musi czytać jednym tchem, ponieważ wszyscy razem zostali zgładzeni. Przy wymianieniu imienia Hamana wszyscy obecni w synagodze na znak potępienia zaczynają głośno krzyżeć, tupać i gwizdać. Dzieci zaś przynosiły na ten czas kołatki, grzechotki i podobne „instrumenty”, by czynić nimi jak największy rumor. Miało to zwrócić obecnym uwagę także na surową sprawiedliwość Boga, który karze tak Hamana (symbol ogólnie pojętego wroga), jak i każdego niesprawiedliwego Żyda²².

Z biegiem czasu teologia rabinacka wyprowadziła pochodzenie Hamana od Amalekitów, którzy z kolei byli odwiecznymi wrogami Izraelitów (zob. Wj 17,8-16), dlatego też często dzieci przynosiły ze sobą na nabożeństwo kamyki z wypisanym na nich imieniem Hamana i tak długo uderzały nimi o siebie, aż starło się ono. Nawiązywano w ten sposób do polecenia Pwt 25,19: „Wygladzisz imię Amaleka spod nieba. Nie zapomnij o tym!”²³. Po wieczornym odczytaniu zwoju *Księgi Estery* recytowano wiersz „Aszer heni” („który udaremnił”), nawiązujący swą treścią do wydarzeń opisanych w Est.

Po przyjściu do domu spożywano uroczystą wieczerzę, na której obowiązkowo musiały się znaleźć fasola i zielony groszek na pamiątkę, że niegdyś Daniel w pałacu króla babilońskiego spożywał tylko jarzyny (zob. Dn 1,12). Jedząc tylko jarzyny unikano jednocześnie przekroczenia jakichkolwiek biblijnych przepisów dotyczących pokarmów. Do szczególnych przysmaków święta *Purim* należą niewątpliwie trójkątne ciasteczka makowe, tzw. „kieszenie Hamana” oraz czworokątne, z cukrem waniliowym, z zagiętymi rogami „uszy Hamana”.

Przepisy rabinackie pozwalają także w czasie święta *Purim* wypić więcej wina niż zwykle: „Człowiek jest zobowiązany do tego, by podczas *Purim* upić się aż do momentu, kiedy nie może rozróżnić już między "niech Haman będzie przeklęty" a "niech Mardocheusz będzie błogosławiony””. W ten sposób nawiązywano także do uczt królewskiej, kiedy podczas picia wina Estera rozpoczęła przeprowadzać swój plan ratowania Żydów od zagłady (zob. Est 5,6)²⁴.

Wszystkie dni święta *Purim* przebiegały wśród ucztowania, zabaw i wzajemnego obdarowywania się drobnymi upominkami (*miš^e loah manôt*, jidisz – *szalamunes*) lub ich ekwiwalentem w pieniądzu. Nikt nie był wyłączony z tej czynności: mężczyźni, kobiety i dzieci. Pracodawcy powinni pamiętać w te świąteczne dni także o swoich pracownikach. Dorośli przesyłali sobie przy tym wino, wódkę czy likier. Często po dwie butelki, by uzyskać dla siebie podwójne błogosławieństwo. W *Purim* organizuje się również bale i przyjęcia charytatywne, zbiórki oraz rozmaite imprezy dobroczynne. To święto podobne jest więc do chrześcijańskiego karnawału, kiedy odgrywano także sceny oparte na opowiadaniu Est. Nie brakowało jednak przy tym i satyr czy parodii na aktualne w danej wspólnocie czy społeczeństwie tematy. Z tego zwyczaju, którego roz-

²² D. Vetter, *Das Judentum und seine Feste*, Würzburg 1996, s. 406n.

²³ N. Kameraz-Kos, *Święta i obyczaje żydowskie*, Warszawa 2000, s. 88.

²⁴ D. Vetter, *Das Judentum und seine Feste*, dz. cyt., s. 407.

kwit przypadł na XVI i XVII w., powstał dzisiejszy nowoczesny teatr żydowski o świeckim, zróżnicowanym repertuarze²⁵.

4. AKTUALIZACJA ŚWIĘTA *PURIM*

Święto *Purym*, związane z uratowaniem Żydów z zaplanowanej zagłady, było w ciągu wieków nieustannie na nowo interpretowane, zwłaszcza w chwilach wielkich zagrożeń dla narodu. Kiedy w Hiszpanii inkwizycja siała strach, przerażenie i pogrom nie tylko wśród mieszkających tam jeszcze Żydów, ale także wśród konwertytów (tzw. „nowi chrześcijanie”), hiszpański dramaturg Lope de Vega skomponował wspaniały dramat poświęcony Esterze, ukazujący uratowanie prześladowanego narodu.

Kilkaset lat później, w nazistowskich Niemczech, jedna z gazet żydowskich przypominała historię Estery, zgodnie z tradycją ostro piętnując „kanclerza Hamana”. Uznano to za otwarty atak na aktualnego kanclerza nazistowskiego państwa, co było powodem ukazania się wielu zajadłych antyżydowskich artykułów w prasie niemieckiej. Po doświadczeniach drugiej wojny światowej i próbach ponownej eksterminacji narodu żydowskiego przez nazistowskich Niemców historię Estery interpretuje się dziś w środowiskach żydowskich nawiązując do holokaustu i „Szoach”²⁶.

Królowa Estera, jako wybawicielka swego ludu od zagłady, dla chrześcijan stała się typem Maryi, która, przez poddanie się woli Bożej i całkowite jej wypełnienie przez swoje *fiat*, także stała się znakiem ocalenia ludu bardzo szeroko pojętego. Ten związek Estery z Maryją mniej może jest ukazywany w teologii, lecz w sztuce chrześcijańskiej znalazł swe plastyczne odzwierciedlenie. Można zatem wskazać na plafon kościoła pod wezwaniem Wniebowzięcia Maryi w miejscowości Hadersbach w Bawarii, na którym wyobrażone zostały Estera przed Aswerusem i Maryja orędująca przed Chrystusem. Również w Polsce istnieje przedstawienie starotestamentowego typu z nowotestamentowym jego spełnieniem się. W kościele pod wezwaniem św. Piotra i Pawła w Strzegomiu (koniec XIV w.), z przełomu stylu romańskiego i gotyku, w tympanonie jednego z portali ukazane są Estera i Maryja podczas ceremonii ich koronacji²⁷. Ten wyraźny związek obu postaci jest dowodem na żywe interesowanie się Starym Testamentem przez artystów chrześcijańskich, którzy w swoisty sposób wskazywali także na jedność obu etapów historii zbawienia.

ZAKOŃCZENIE

Święto *Purim* jest niewątpliwie swego rodzaju fenomenem. Podobnie jak w Świącie Paschy można dopatrzeć się i w nim cudu, jakim było ocalenie Żydów od nieuchronnej zagłady. Motyw niebezpieczeństwa zagłady i cudownego ocalenia jest obecny w wielu tekstach biblijnych. Można chyba zaryzykować stwierdzenie, że jest to temat przewodni całej historii zbawienia. Obok wydarzeń przełomowych i spektakularnych zachodzi w niej wiele „cudów”, które dzieją się każdego dnia: niepostrzeżenie, cicho i bez rozgłosu. Wszystkie one składają się na niepojęty cud kierowania przez Boga historią pojedynczego człowieka, narodu i całego świata. Kieruje On bowiem losem każdego z nich w ten sposób, że krzyżują się ich wzajemne drogi prowadzące jednych do zagłady, a innych ku ocaleniu. W przypadku święta *Purim* obie te drogi wspominane są jako opieka Boga nad swym ludem.

²⁵ N. Kameraz-Kos, *Święta i obyczaje żydowskie*, dz. cyt., s. 89.

²⁶ R. Kirste, H. Schultze, U. Tworuschka, *Święta wielkich religii*, tłum. z niem. M. Dziekan, M. Major, P. Pachciarek, Warszawa 1998, s. 24n.

²⁷ R. Rubinkiewicz, *Estery Księga*, art. cyt., kol. 1140.

SUMMARY

THE HOLIDAY OF PURIM AS A SIGN OF JEWISH DELIVERANCE

The holiday of Purim is undoubtedly a phenomenon. Like in the Holiday of Passover, one can see in it the miracle of the deliverance of Jews from an inevitable extermination. The motif of a danger of extermination and a miraculous deliverance is present in many biblical texts. It seems to be the leitmotif of the whole history of salvation. Besides some decisive and spectacular events, it is full of “miracles” of every day, which happen quietly and unnoticed. All these make up the incomprehensible miracle of God’s control over the history of an individual, a people and the whole world. For God controls the fate of each of them in such a way that their lots cross and intertwine, leading some to extermination and others to deliverance. In the case of Purim, both ways are commemorated as God’s care of his people.